

— Jerzy Ficowski – *Sownakuno* (1924–2006)

17. května 2006 odpoledne byl ve Varšavě pochován Jerzy Ficowski. Bylo mu 82 let. Ve velkém zástupu smutečních hostů se s ním mezi lidmi ze světa vědy a umění, mezi zástupci vlády i čestné vojenské stráže, loučili také dva romští přátelé a velké množství „milovníků cikánství“, studentů, romistů, přátel Romů.

Pro smuteční hosty představoval Ficowski postavu tak různou, jak různorodé byly jeho zájmy. Byl totiž člověkem nezvykle rozsáhlých horizontů a bohatého života. A především měl duši básníka, spisovatele, umělce.

Dříve než se budu věnovat romistickým zájmům J. Ficowského, je třeba připomenout nejprve tu část jeho díla, která je významná pro polskou a světovou kulturu. Ficowski byl známým básníkem, který složil ohromné množství veršů. Byl též znalcem a do jisté míry objevitelem známého židovského básníka a malíře Brunona Schultze, zavražděného nacisty v rodném Drohobyczu na Ukrajině v roce 1942. Ficowski byl známým rebelem, za komunistického režimu měl mnoho let zakázáno publikovat. Nyní jsou jeho verše, tehdy nelegálně vydávané, velkou bibliofilskou raritou. Vybledlý exemplář s titulem *Gryps (Moták)*¹ s věnováním ze dne 28.12.1979 uchovávám jako relikvii. V tomto sešitku malého formátu, tištěném na primitivním cyklostylu, věnovaný mně verš je jedním z důkazů dvou z mnoha vtělení „Mistra jazyka“, rebela a přítele Romů. Básni nazvané *Cikán mlčí jinak* předchází úvod, který vysvětluje pramen jeho inspirace:²

„*Parikeras Gotwaldoske*“ (Děkujeme Gottwaldovi) je zfingovaná děkovná báseň českých Romů z publikace „*Cikán zpívá jinak*“ (Praha 1954).³

1 Pojem *grips* pochází z vězeňského žargonu, pozn. překladatele.

2 FICOWSKI, Jerzy. 1979. *Gryps*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza, s. 8-9

3 *Výbor z cikánských písní*. 1954. Praha: Československý spisovatel. Do češtiny přeložil Jan Sobota. (pozn. red.)

V prosinci 1978 vydali signatáři Charty 77 alarmující zprávu týkající se dvou set tisíc československých Romů, kteří byli po léta objektem silící diskriminace ze strany státních úřadů. Byli zbaveni základních lidských a občanských práv, byly prováděny policejní akce, nucená přesídlení a rozdělování rodin, úřady činily nátlak, aby se romské ženy podrobily sterilizaci (z tisku).

Cikán mlčí jinak

Jerzy Ficowski

vyštvali je
z komůrek
pokoutní svobody
zestátnili podkovy pro štěstí
odvlekli houf vraných stínů
ukřižovali jim táborového boha
na kříži čtyř stran

tehdy si starci
zeleným sklem
z poslední lahve
podřezali žíly
a zdravotní péče matkám
vypálila lůna
aby se černý rod
z nich *nevycikánil*⁴

tehdy se k děvčatům přimazlil
ten malý mizera vítr
odsouzený k usazení
pod dozorem

pomáhá jim vyhrnovat
spodničky a sukně

⁴ Toto slovo je Ficowského výtvozem, v polštině *cyganić* znamená *lhát, podvádět*, slovník však nezná slovo *vycyganić się*.

barvu po barvě
až k zadkům z mědi
k vlčím štěňatům podbřišků
oni nekoušou
píchané v nepořádku lískoví
v hotýlcích z vznešené houštiny
za pár mincí
a fízlům zdarma

děvčata potom odcházejí do deště
smyje z nich cizí viny
a v noci v kartách divoké kříže
a lesní piky snů
věští
Cikánské Zmrtvýchvstání

kadeřavý Bůh Mrodel
vychází z hlouby
hromady smrti
drží v pravici karabáč
nebude jim odpouštět
pánům Zlaté Prahy

A čtyři strany světa
znova ustanoví

Do romského prostředí se Ficowski dostal jaksí z politických důvodů. V době okupace byl členem ilegální polské armády (*Armja krajowa* – „Zemská armáda“), bojoval ve Varšavském povstání (srpen – září 1944) a po jeho potlačení se dostal do koncentračního tábora v Osvětimi. Po válce se musel, tak jako mnoho jiných bývalých ilegálních bojovníků, skrývat před komunistickou tajnou policií. Odejel z Varšavy na západ Polska, kde po vysídlení Němců začali budovat nový život lidé vyhnaní z jiných území. Tam potkal Edwarda Czarneckiego, člověka, který putoval s Romy, a spřátelil se s ním. V mladém básníkovi, uprchlíkovi z hlavního města a bývalém partyzánovi, se probudil velký zájem o romské téma. Společně s novým přítelem dorazil jednoho dne do tábora Dionize Wajse, jehož členové ze skupiny polských Romů se

dali dohromady po pronásledování na Volyni (Ukrajina) a po změně hranic (Volyň zabral Sovětský Svaz) se posunuli se svými vozy na západ.⁵

Ficowski si získal srdce Romů, spřátelil se s nimi, stal se členem putujícího tábora. Nebyl však pasivním účastníkem romského života, ale nasával jemu neznámou kulturu a jazyk. Jeho putování s Romy se zúročilo při vydání knížky *Polští Cikáni*.⁶

I když se v Polsku později objevilo mnoho prací na téma Romů, Ficowski je považován za novodobého objevitele jejich kultury.

Jako první se postavil tomu, jak byli Romové prezentováni v tehdejších vědeckých i populárních pracích, které on sám pokládal za *démonické*, kriminalizující a romantizující. Ohromná je jeho zásluha hlavně v popsání tradičního morálně-právního kodexu „*mageripen*“, rozdělení romských skupin a struktury romské rodiny. Shromáždil také bohatý materiál na téma romský holocaust.

Ficowski byl prvním badatelem, který se začal zabývat tématem pronásledování Romů za druhé světové války – již v prvním vydání své knihy z r. 1953 věnoval vyhlazování Romů obšírnou kapitolu. Mnoho let se kromě něj tímto tématem nikdo nezabýval, romský holocaust se stal předmětem bádání historiků i tématem veřejné diskuse teprve v osmdesátých letech.

Mimořádnou zásluhou J. Ficowského bylo objevení fenomenální básnířky Papuszi (Bronisławy Wajs).⁷ Bez Ficowského překladů její poezie a bez jeho úsilí, aby se tato poezie dostala mimo romské prostředí, by nyní její jméno nikdo neznal. Díky Ficowskému se tvorba Papuszy stala důležitou součástí dědictví světové romské kultury. Je však třeba v krátkosti připomenout, že vydání polského překladu Papuszinych veršů, po kterém brzy následovala

| Jerzy Ficowski | Foto: A. Bartosz |

5 FICOWSKI, Jerzy. 1986. Cygan honoris causa. In: *Demony cudzego strachu*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, s. 35-51.

6 FICOWSKI, Jerzy. 1953. *Cyganie polscy*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, rozšířené vydání: 1964, 1984. *Cyganie na polskich drogach*. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 1989. *Cyganie w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Interpress.

7 BARTOSZ, Adam. 2004. Papusza (Bronisława Wajs). *Romano džaniben Nilaj 2004*. s. 82-86.

Ficowského kniha o Romech v Polsku, se stalo příčinou životního dramatu jak básnířky Papuszy, tak i samotného Ficowského. Romská rada starších označila Papuszu za zrádkyni, byla obviněna, že prozradila tajemství romského jazyka Neromům a že svou činností Romům uškodila. Byla zbита, prokleta a vyobcována (*magerdi*) a nakonec se dostala do psychiatrické léčebny. Část Romů odsoudila jako zrádce také Ficowského.

Navzdory tomu, přátelství mezi Papuszą, šťvanou příbuznými, a Bratříčkem Sownakuno – jak mu říkala – přetrvalo do pozdních let jejího stáří. Důkazem jsou nejen jejich pozdější kontakty, ale mimo jiné také dopisy, které „bratříčkovi Jerzimu“ psala již po té, kdy ji Romové ze své společnosti vyobcovali.⁸

Svých znalostí romské kultury i svého přátelství s Romy využíval Ficowski také ve další, literární i jiné tvorbě. Na základě romských vyprávění napsal svazek pohádek pro děti.⁹ Ficowski je také autorem několika písniček na romské téma, které se staly všeobecně známými „šlágry“, zejména pak písničky *Jedou barevné vozy táborem* a *Dnes už nejsou skuteční Cikáni*.

S Ficowskim jsme se setkali v době, kdy jej sledovala komunistická bezpečnost a publikace jeho tvorby byla zakázána. Dovolím si osobní vzpomínku z těch dob. Roku 1979 jsem zorganizoval rozsáhlou výstavu „Cikáni v polské kultuře“. V těch letech bylo nutné od úřadů získat souhlas k otevření výstavy, ať už se jednalo o výstavu archeologickou, numismatickou, filatelistickou, či expozici starých obrazů, loutek atd. Existovaly kontroly tisku, publikací, představení. Často se však stávalo, že v praxi bylo získání souhlasu obyčejnou formalitou. A tak tomu bylo i v tomto případě, i když předchozí úsilí o zařazení tématu výstavy do plánu muzejní práce trvalo mnoho měsíců. Nakonec se konalo slavnostní zahájení s cikánskou muzikou, hrdinou dne byl J. Ficowski společně se svou krásnou manželkou Alžbětou. Tehdy jsme se viděli poprvé. Romové shromáždění na vernisáži jej vítali s velkou úctou. A on, vyzván ředitelem muzea, promluvil ke shromážděným. Hosty oslovil romsky, několika větami směřovanými „bratrům Romům“. Bylo to slavnostní, vzrušující a tajemné, protože nikdo (kromě Romů) nerozuměl. Hned po prosloveh jsem byl pozván do kanceláře ředitele. A tam jeden ze sympatických úředních přátel Romů nachýlen nad malým magnetofonem poslouchal. Měl nahrané Ficowského vystoupení. Když na to nyní vzpomínám, jsem pln úžasu a údivu. Nahrát

8 MACHOWSKA, Magdalena. 2004. Bronisława Wajs-Papusza w korespondencji. *Literatura Ludowa* Nr. 45, s. 89-104; Adam Bartosz, *Dokumenty do dramatu Papuszy* – rok 1954 (vyjde ve zvláštním svazku věnovaném J. Ficowskému v nakladatelství Pogranicze, Sejny).

9 FICOWSKI, Jerzy. 1963. *Gałązka z drzewa słońca*. Warszawa: Nasza Księgarnia.. Tłumaczenia: *Sister of the Birds and other Gypsy Tales*, Abingdon, Nashville, 1076; *Ein Zweig vom Sonnensbaum*, Neukirchener Verlag, 1985.

tehdy tajně řečníka na vernisáži, to věru nebylo snadné. Tehdy neexistovaly mikrokazetové diktafony. Upřímně se mne ptal: „Můžete nám přeložit, co to pan Ficowski říkal?“ Zkusil jsem porozumět. Byly to obvyklé pozdravy. Přání štěstí a zdraví všem. Řekl jsem, že to jsou přání, i když jsem nerozuměl všemu. Takové obecné vysvětlení však „panu tajnému“ nestačilo. Do kanceláře byl proto pozván místní Rom, aktivní člen „Cikánského spolku“. Poprosili jej, aby přeložil každé Ficowského slovo: „Víte, chceme vědět, jestli pan Ficowski neříkal něco zlého, aby se někdo neurazil...“ Starý Rom překládal s námahou, překlad ho stál mnoho úsilí, především proto, že se vyptávali na každé slovo. Začal se plést, opravovat, vysvětlovat, že je to tak a onak, ale ve skutečnosti jsou to pozdravy Cikánům. Pan tajný uvěřil. Jak jinak se dnes ta historka chápe.

Tehdy jsem nevěděl nic o tom, jak intenzivně Ficowského tehdy pronásledovala policie. Znali každý jeho krok a sledovali i jeho příjezd do muzea. Já si to tehdy s ním nespojoval, když jsem naslouchal jeho romské řeči. Ach, běžná policejní zvědavost, myslel jsem si. Tak se tehdy o těchto věcech uvažovalo – pokud se tehdy bydlelo v nedávno okresním městě Tarnov a nepracovalo se v opozici. Když jsem potom na konci onoho roku 1979 odvážel mistrovi jeho dáblíky (*Bengare*) zapůjčené na výstavu, již jsem věděl, že Ficowski není jen literát, ale také „cikánolog – konspirátor“, nepřítel zřízení, který nesmí publikovat, básník, který nemůže veřejně číst své verše. Právě tehdy jsem od Jerzyho Ficowského dostal samizdatové vydání sbírky básní *Moták*, kde mezi jinými verši byl i ten o *Cikánu*.

Pro tarnovské muzeum měla situace Ficowského překvapivě pozitivní efekt. Protože měl tento spisovatel zákaz publikovat a byl zbaven jakýchkoliv prostředků k obživě, rozhodl se nám prodat svůj cikánský vůz, který od dob „Velkého zastavení“ po roce 1964 stál na jeho parcele na okraji Varšavy. Ještě několik let po jeho umístění na muzejním nádvoří byly na voze k vidění kromě opotřebované lepenky v ohybech také uschlé borovicové jehličky z posledního lesa, ve kterém se nadobro zastavil a odkud byl do Tarnova otažen.

V následujících letech Ficowski muzeu také daroval mnoho dokumentů spojených s jeho romistickým bádáním. Mezi nejcennější patří ty, které jsou spojené s Papuszou, cikánskou básnířkou, již objevil.

Po pádu komunismu se J. Ficowski stal znovu osobou známou a opět začal veřejně vystupovat. Poslední léta života věnoval hlavně poezii a pracím o B. Schultzovi. Byl vyznamenán mnoha prestižními vyznamenáními a byl pochován na historickém varšavském hřbitově (Hřbitov na Powązkach) v Aleji zaslužilých.

Překlad Zdeněk Kratochvíl

Romano džaniben – jevend 2006
Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Tato publikace vznikla v rámci výzkumného záměru MŠMT 0021620825

“Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor”

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin a integrujících se cizinců na území hl. m. Prahy pro rok 2006

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3, tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram
Obálka: Medvěďárka. leták z Augsburgu z 16. století
Převzato z: Hampe, Theodor: Die fahrenden Leute. (*Kočovní lidé*), Lipsko 1902.
Cit. in: Gronemeyer, s. 57 (viz článek)

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.